

Gårde og tofter på Esbjergegnen

Af *Palle Siemen*

1. *Det tomme rum*

Esbjergegnen betragtes per tradition som et næsten folketomt område før loven om Esbjerg havn trådte i kraft i 1865 og gav startskuddet til den udvikling, som er endt i landets 5. største by. Med en placering omtrent midtvejs mellem middelalderbyerne Ribe og Varde og uden markante skriftlige kilder får Esbjergområdet yderligere et handicap når kancelliets »Danmarkshistorie« skrives.

Interessen for den agrare bebyggelse har i de seneste år været stigende inden for middelalderforskningen og samtidigt er forståelsen for værdien af de materielle levn som kildemateriale blevet større end for blot få årtier siden.

Den arkæologiske aktivitet i forbindelse med Esbjergs fortsatte ekspansion har i de seneste årtier betydet tilgang af et stort materiale med særlig værdi i bebyggelsehistorisk sammenhæng og medvirket til, at Esbjergegnen stille er trådt ud af historiens skygge.

2. *Materialet*

Udgravninger af middelalderlige bebyggelser i Esbjergområdet er med en enkelt undtagelse først foretaget fra begyndelsen af 1980'erne og udelukkende i forbindelse med forskellige anlægsarbejder. Der er således tale om et noget forskelligartet materiale, hvis karakter blandt andet skyldes det enkelt anlægs-

arbejdes udformning – fra strimler gennem eksisterende bebyggelser til egentlige fladegravninger.

Karakteristisk for denne type af undersøgelser er tidspresset og ønsket eller kravet om så minimale udgifter til undersøgelsen som muligt; der er med andre ord normalt ikke tid til nærmere kontrol af de

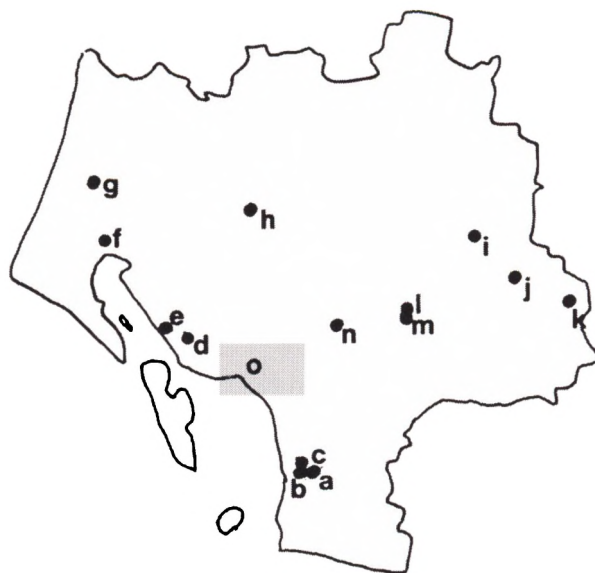

Fig. 1. Anførte middelalderlokaliteter i Ribe amt : a) Andersminde, b) Jernkær, c) Farup, d) Sædding, e) Præstestien, f) Poghøj, g) Kærgård, h) Sig, i) Vorbasse, j) Bække, k) Bulagegård, l) Nørre Holsted, m) Holstedgård, n) Sønder Vejrup, o) Nourup-Tjæreborgområdet.

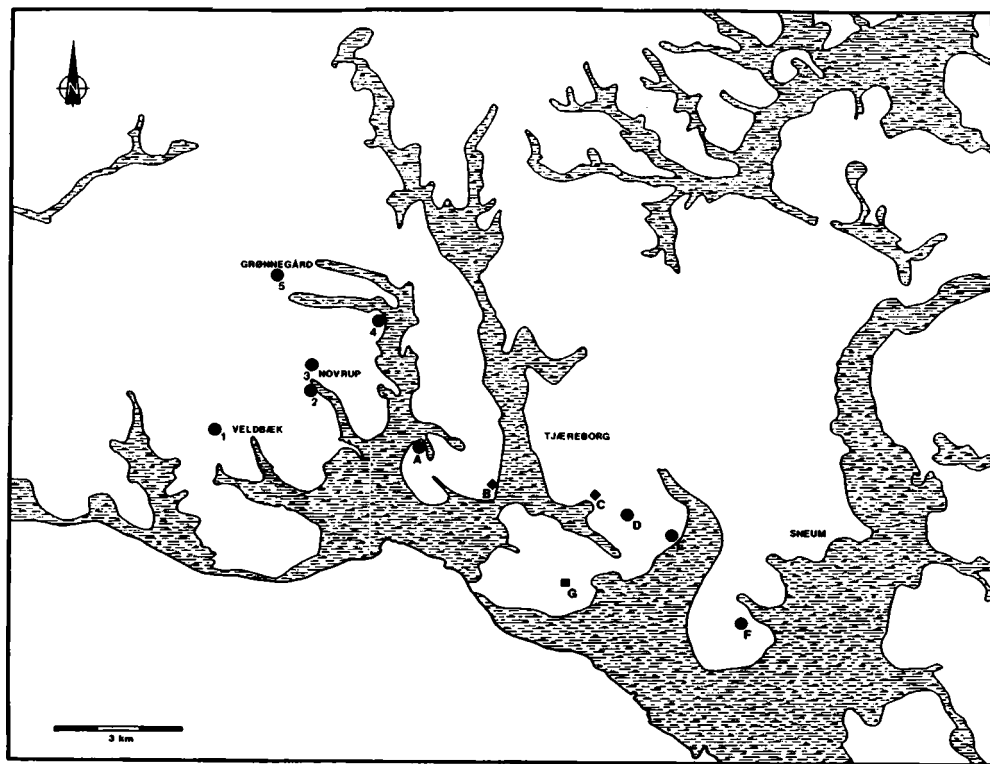

Fig. 2. Middelalderlokaliteter i Novrup-Tjereborgområdet mellem Esbjerg og Sneum å: 1) Veldbæk, 2) Novrup SØ, 3) Novrup NV, 4) Uglvig, 5) Torrurp, A) Tange, B) Krosgård, C) Tjereborg Kirke, D) Østerby Vej, E) Jens Kusksvej, F) Allerup.

enkelte tolkninger, som nødvendigvis må foretages her og nu.

Fremkomsten af de middelalderlige bebyggelser i Esbjergområdet skyldes dels omfattende udgravninger af jernalderbebyggelser dels mere systematiske gennemgange af det ældre kortmateriale i forbindelse med anlægsarbejder i de eksisterende landsbyer.

Prioriteringen af de enkelte anlægstyper har betydning for de problemstillinger, som den enkelte undersøgelse kan belyse. Det er almindeligt at prioritere husplaner, brønde og lignede højere end ende-

løse hegn og grøfter, hvis afdækning oftest kræver betydelige ressourcer uden samme sikkerhed for faglig succes, som anlæg af mere begrænset udbredelse og tolkningsstabilitet.

Der er eksempelvis ikke endnu afdækket en fuldstændig tofte med hegn, skelgrøfter, huse og hvad der eller måtte dukke op, hvorved et så vigtigt forhold som eksempelvis størrelsen af den enkelte tofte endnu er baseret på en vurdering.

Størstedelen af det udgravede materiale stammer fra et mindre område øst for Esbjerg i den nordligste marskregion. Der er tale om et landskab med en

række naturligt afgrænsede, dyrkbare områder, som adskilles fra hinanden af brede enge og forholdsvist høje marskflader. De sporadiske undersøgelser i den øvrige del af Esbjergområdet tyder på et bosættelsesmønster som stort set svarer til det der kendes i Novrup-området, med en forholdsvis markant landsbybebyggelse men også muligheden for enestegårde.

3. Enestegårde

Enestegårde fra middelalderen var indtil for få år siden stort set kun kendt fra de skriftlige kilder blandt andet fordi denne bebyggelsestype er vanskelig at påvise arkæologisk. Hovedmængden af bebyggelserne i det åbne land har i middelalderen ligesom i størstedelen af jernalderen og vikingetiden været landsbyer.

I visse egne af landet, hvor ressourcerne er spredte eller af ringe kvalitet, kan man ud fra de skriftlige kilder skønne antallet af enestegårde til over 75% af den samlede bebyggelse, således i Nord- og Vestjylland.¹

I de seneste år har udgravninger af denne bebyggelsesform frembragt et mere håndgribeligt materiale end tidligere tiders skriftlige kilder har kunne levere, og vi kan så små begynde at skelne et bebyggelsesmønster for enestegårdene.

Esbjerg Museum har i 8 tilfælde fundet spor af middelalderlige enestegårde, hvoraf 5 er dukket op i forbindelse med undersøgelse af bebyggelser fra jernalderen. Størstedelen af materialet er fremlagt i forskellige sammenhænge, men da som enkelt iagttagelser og således uden de kommentarer en samlet fremlæggelse åbner mulighed for.²

Fig. 3. Enestegården fra Jens Kusksvej øst for Tjørnborg; lys signatur markerer huse og mørk signatur er mere usikre huse.

Enestegården øst for Tjæreborg

Udgravninger ved Jens Kuskvej i Tjæreborgs østlige udkant viste udnyttelse af et område på kanten af geesten ved Tjæreborg-Sneum marsken fra yngre bronzealder til midten af jernalderen med en bebyggelse, der først bestod af en gård og fra slutningen af førromersk jernalder og et par århundreder frem også en lille landsby. Ca. 500 m væk og trukket lidt mere ind i landet findes den næste fase af landsbyen, hvor der er foretaget en mindre undersøgelse.

I den østligste del af det undersøgte område, der omfatter ca. 70.000 m², fandtes bebyggelsespor, som ud fra husformerne og et lille keramisk materiale kan dateres til middelalderen. Der blev afdækket stolpehuller fra 7 huse i 2 koncentrationer med en afstand på 50-75 m.

Det var ikke muligt at iagttage stratigrafier mellem de forskellige huse, hvilket kombineret med det lille fundmaterialet vanskeliggør opstillingen af en be-

byggelsesudvikling. Det antages, at husenes noget forskellige udseende med en enkelt undtagelse udtrykker et tidsmæssigt forhold, og således repræsenterer en og samme gård i et længere tidsrum.

I den sydøstlige del af det undersøgte område blev der fundet en del grøfter, der i det store hele kunne følges langs geestkanten i et buet forløb. Under grøfterne var det i flere tilfælde muligt at udskille stolpehuller til huse. Der er kun få eksempler på stolpehuller, som skærer grøfterne, og det må derfor formodes, at grøfterne generelt er yngre end husene.

Fylden i grøfterne og i stolpehullerne var i det store hele ens med undtagelse af fylden i de 2 sydøstligste grøfter, som havde en mere heterogen sammensætning. Fund af glas og flaskeskår peger på en noget senere datering af disse 2 grøfter, men antyder også en langvarig afskærmning af det højereliggende land mod marskengene.

Fig. 4. Den nordlige husgruppe fra Jens Kuskvej.

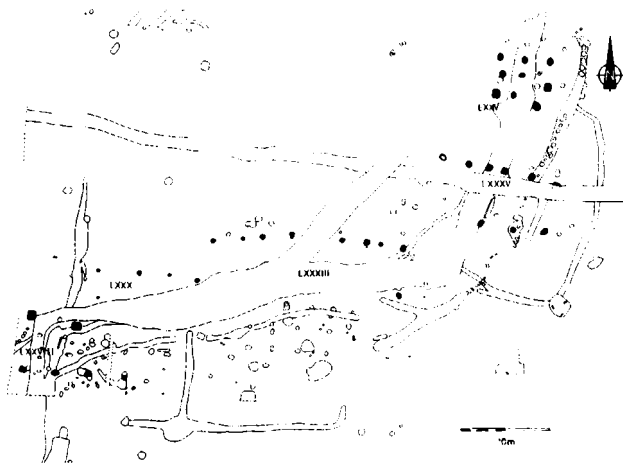

Fig. 5. Den sydlige husgruppe fra Jens Kuskvej.

Andre grøfter med et mere kantet forløb afgrænser tilsyneladende enkelte af husene i den sydlige koncentration mod marskengene og skal formentlig ses som en afgrænsning af et mindre område.

Grøfterne er 0,5-1,0 m brede og almindeligvis 20-30 cm dybe. En række snit i de bredere grøfter har vist, at bredden skyldes gentagne anlæg af grøfter i samme område. Fylden er forholdsvis ensartet gulbrunt til rødbrunt sand eller sandmuld. Fordelingen af lagene viser, at disse tilsyneladende ikke er vandaflejret.

Husene på Jens Kusksvej lokaliteten var næsten alle forstyrret af grøfter eller senere lertagningsgruber. Et af de bedst bevarede huse var det østvest orienterede hus LXIII, der tegnede sig gennem skarpkantede, rektangulære til let rundede huller med lys gulbrun mørkspættet fyld i modsætning til jernalderens mørkere huller med en mere diffus kant. Huset har formentlig været lidt over 17 m langt og mere end 6,5 m bredt. Et tilsvarende hus er fundet i Allerup, se senere.

Hus LXII lå lige nordøst for hus LXIII og tegnede sig også gennem skarpkantede huller, som var runde til ovale. Fylden i disse huller var også heterogen men mørkere. Huset var østvestorienteret med en lille drejning mod nordøst næsten 8 m langt og 3 m bredt.

De øvrige huse i den nordlige koncentration tegnede sig udelukkende ved enkeltrækker af skarpkantede huller, som anses for enten at være dele af en sulekonstruktion eller dele af krumvægshuse.

Husene i den sydlige koncentration var forstyrret af de mange grøfter. Ved hus LXXXV var det muligt at udskille stolpehuller i både syd- og nordvæg. Der er tale om et 6,2-7,0 m bredt og 11 eller 14 m langt østvest orienteret I-skibet krumvægshus. Ved

stratigrafier er det muligt at placere huset mellem 2 hovedfaser af de massive grøfter. Nord for dette hus LXXV er der rester af et let uregelmæssigt, 6,3 × 6,5 m stort hus af 9 stolpehuller i 3 rækker, samt huller til et 7,5 × 4,5 m stort østvestorienteret hus LXXVa.

Et krumt forløb af stolpehuller sydvest for hus LXIII kan anses for at repræsentere nordvæggen i et ca. 22 m langt og 6 m bredt hus LXXXIII, som er delvist forstyrret af en serie grøfter. Tilsvarende gælder for hus LXXX nogle meter mod sydøst. Huset skønnes til mindst 3 m bredt og 12 m langt.

Det sidste af de middelalderlige huse LXXVIII tegnedes af store, rektangulære, skarpkantede huller, der havde flad bund og lige sider. Enkelte stratigrafier viste, at huset er yngre end flere af grøfterne. I syd kan 4 huller anses for at være sammenhørende mod 2 større i nord. En østvestorienteret stenlægning på ca. 5 × 2 m findes i midtaksen af huset og regnes til dette.

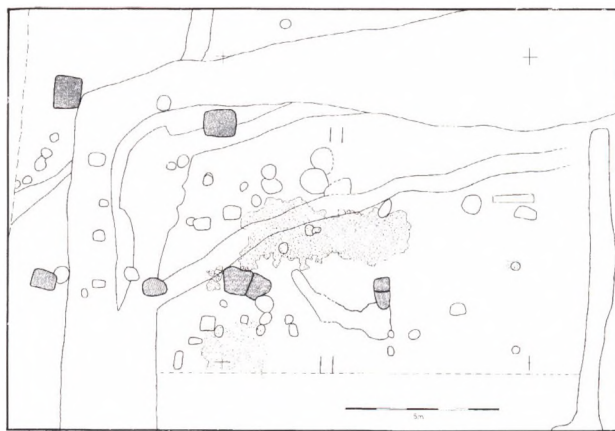

Fig. 6. Hus LXXVIII fra Jens Kusksvej.

Enestegård vest for Tjæreborg

I 1963 og senere i 1970-73 undersøgte Esbjerg Museum bebyggelsesspor fra middelalder og renaissance ved Tange vest for Tjæreborg og den tidligere hovedgård Krogsgård.³ Ved de forskellige udgravningskampagner blev der fundet spor af bebyggelse samt forskellige aktiviteter inden for et ca. 2800 m² stort område, hvoraf de centrale ca. 1000 m² blev fuldstændigt afdækket.

Anlægssporene i det nedre niveau består hovedsageligt af stolpehuller i den sydlige del af feltet og diverse grøfter i den nordlige del. Der er tale om ca. 1 m brede grøfter, som normalt er 10-30 cm dybe, men de kan blive op til 50 cm dybe. Fylden i grøfterne beskrives som stærkt omdannet lyng- og græstørv, men enkelte steder kunne der udskilles egentlige tørvelag. Tørvelagene tyder på lavt, stillestående vand i grøfterne, mens græs- og llyngtørvene tyder på opfyld af grøfterne. Det antages at grøfterne primære funktion har været skel- eller toftegrøfter, som senere er kastet til.

Grøfterne tolkes af udgraveren som fundamentsgrøfter til husvægge,¹ men de kan i relation til de senere års undersøgelser bedre opfattes som toftegrøfter. Grøfterne udgår hovedsageligt fra den nordlige række af huller, der repræsenterer 3-4 faser af et øst-vest orienteret 1-skibet hus med let krummet vægforløb.

Det begrænsede areal, som undersøgelsen dækker, giver ikke mulighed for en sikker tolkning af bebyggelsen. Denne er placeret på nordsiden af en lille forholdsvis velafgrænset geestknold og vender således ryggen til marskengene mellem Novrup og Tjæreborg. Det begrænsede ressourceområde antyder, at bebyggelsen har været en enestegård.

Spredte anlægsspor fra jernalderen fremkom ved

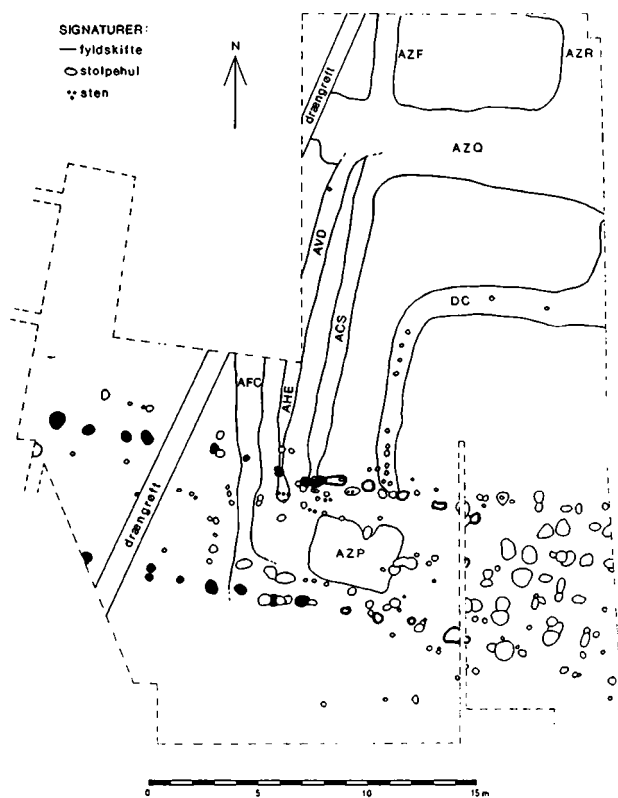

Fig. 7. Enestegården fra Tange vest for Tjæreborg. Det ene af de 1-skibede huse er markeret.

en mindre undersøgelse ca. 500 m mod syd, og disse anses med reference til de øvrige undersøgelser i Novrupområdet for at repræsentere en enkeltgård.

Knap 1 km mod sydvest findes sporene af den tidligere hovedgård Krogsgård på en mindre geesttunge med forbindelse til Tange men også til en mere markant geesttunge mod nord. Umiddelbart nord for

den nuværende gård er der ved ekstensive undersøgelser gennemgået et ca. 20 ha stort område, med bebyggelsespor fra stenalder og ældre jernalder. Karakteren af bebyggelsesporerne peger atter på enkeltgårdsmodellen, men indtil videre er der ikke fundet spor af de senere faser af denne bebyggelse.

Det skal bemærkes, at der tilsyneladende ikke findes mark- eller stednavne, som antyder en landsby i dette område. Og det formodes, at der også ved Krogsgård er tale om en enestegård, og ikke som tidligere antaget, at Tangelokaliteten repræsenterer de ældre faser af Krogsgård. Krogsgård nævnes første gang i 1460.⁵

På den centrale del af den større, langstrakte nordlige geesttunge er der ved luftrekonosering konstateret massive bebyggelsespor i 2 områder; der er formentligt tale om landsbyer fra yngre jernalder og vikingetid.

De øvrige enestegårde

De øvrige enestegårde, som er blevet undersøgt af Esbjerg Museum, afviger tydeligt fra de to eksempler i Tjæreborg sogn med hensyn til tæthed af anlæg, toftegrøfter og antallet af faser. Enestegårdene ved Bække, Veldbæk og på Præstestien i Tøbøl ved Hjeriting men også andre bebyggelser er kun repræsenteret i en enkelt fase.⁶

Karakteristisk for disse »rene« anlæg er manglen på affald i stolpehuller samt forholdsvis få eller slet ingen gruber, hvorved dateringen af disse lokaliteter hovedsageligt er baseret på hustypologi. Yderligere er der ikke fundet grøfter i forbindelse med husene.

Et andet træk, som adskiller de nævnte enfasede enestegårde fra de 2 gårde i Tjæreborg, er mangel på skel- eller toftegrøfter.

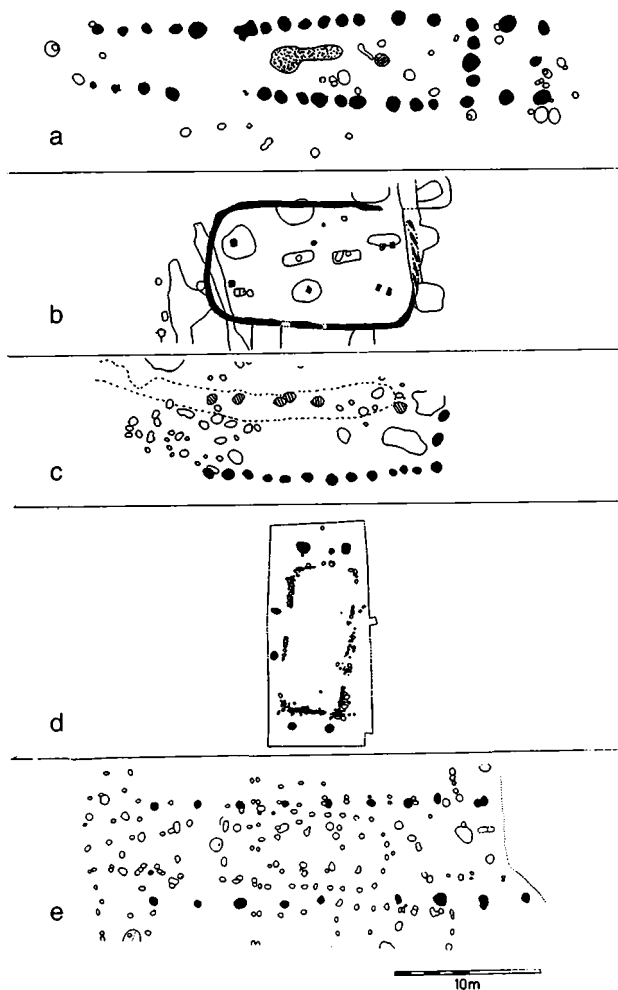

Fig. 8. Enestegårdene fra a) Bække, b) Præstestien, c) Sig, d) Kærgård og e) Veldbæk.

Enestegården fra Bække blev undersøgt i 1982 i forbindelse med udgravningen af en 30 m bred bane gennem en bebyggelse fra midten af jernalderen.

Der er tale om 2 huse med samme længdeakse og i forlængelse af hinanden adskilt af et område, der tolkes som en lø. Hovedhuset er et vestnordvest-øst-sydøst-orienteret, 22 m langt og op til 6,5 m bredt, 1-skibet krumvægshus med let indtrukket østgavl. Ca. 3,5 m øst for det store hus fandtes et ca. 6 m langt og 4,5-5,0 m bredt let trapezformet hus.

Det er muligt at dele hovedhuset i 3 sektioner. I vest findes et 3,5 m langt rum, hvis adskillelse markeres ved huller til en skillevæg. Den øvrige del af huset skilles ved indgangene i en ca. 8 m lang central del og en 7,5 m stor østdel, hvor en ca. 4,5 m lang, lav grube kan tolkes som rester af en grebning.

I Veldbæk umiddelbart øst for Esbjerg dukkede der i 1983 atter en middelalderlig enestegård op i samme område som en bebyggelse fra yngre jernalder. Der er tale om et 7-7,5 m bredt og mindst 26 m langt, øst-vest orienteret 1-skibet langhus med tilnærmelsesvist rette langvægge. Stolperne i langvæggene er placeret med regelmæssig afstand mellem hinanden og parvist modstillet i de to langvægge. I den centrale del af sydvæggen mangler et hul i rækken, og det formodes, at indgangen har været placeret i dette område.

På lokaliteten Præstestien i Tobøl, som nu ligger i udkanten af Hjerting, blev der i 1986 afdækket et hus af en noget usædvanlig konstruktion. Der er tale om et 14,5 m langt og 8,5 m bredt, østvestorienteret hus med 3 sæt huller til tagbærende stolper i huset indre. Vægforløbet markeres af en 0,5 m bred og ca. 0,1 m dyb væggrøft.

Husene fra Bække og Veldbæk kan kun dateres ud fra deres lighed med andre veldaterede huse af lig-

nende type, som hovedsageligt dateres til den ældre middelalder.

Huset fra Præstestien har med sin højremskonstruktion og væggrøft ikke mange paralleller,⁷ men der blev heldigvis fundet en større skårflage i et af hullerne til en tagbærende stolpe. Formen af karrets øvre del samt randprofilen peger på en datering i slutningen af 1100-tallet.

De 3 anførte lokaliteter må anses for at repræsentere forholdsvist kortvarige torpbebyggelser i modsætning til de to marsklokaliteter med mere massive bebyggelsesspor. Enestegårdene ved Bække, Veldbæk og Præstestien har formentligt udnyttet den mere frugtbare jord i et gammelt bosættelsesområde.

Esbjerg Museum har yderligere foretaget undersøgelser på 3 bebyggelser, der må anses for at være enestegårde, men det undersøgte areal er ved disse forholdsvist begrænset.

I 1962, 1964 og 1982 blev der undersøgt lidt over 100 m² ved Kærgård i Ål sogn, hvor der er afdækket en 4,5 × 10 m afrundet, rektangulær stensyld samt stolpehuller fra den tagbærende konstruktion under stensylden. Det keramiske materiale daterer bebyggelsen til 1100-årene.⁸

Ved Sig i Torstrup sogn blev der i 1982 afdækket et hus fra romersk jernalder og et hus, der typologisk må dateres til den ældre middelalder. Sidstnævnte er et 1-skibet krumvægshus, ca. 16 m langt og op til ca. 5 m bredt med forholdsvist lave huller i vægforløbene. De lave huller og deres afrundede form tolkes af udgraveren, som spor efter syldsten.⁹

Spredte undersøgelser i forbindelse med punktvis råstofindvinding i et ca. 20 ha stort område har ved

Varho lige øst for Gørding også resulteret i middelalderlige bebyggelsesspor. Der er tale om en del af et mindst 15 m langt og 5-6 m bredt 1-skibet krumvægshus, som har været placeret på kanten af engdrage langs Holsted å.

I en anden del af området – nogle hundrede meter længere væk fra ådalen – er der i kanten af et område med bosættelsesspor fra førromersk jernalder fundet stolpehuller, som formentligt udgør dele af et krumvægshus. I samme område er der også afdækket en del af en grøft, som muligvis har forbindelse med den middelalderlige bebyggelse.

Ved årsskiftet 1994/95 dukkede så endeligt en større koncentration af krumvægshuse og mindre huse samt gruber op lige vest for det nuværende Varhogård.

Varhogård er i de skriftlige kilder anført som en mindre hovedgård, og de tilsyneladende spredte spor af middelalderhuse kan anses for at repræsentere faser af denne gård, der således har flyttet noget rundt.

Det skal sluttelig anføres, at der midt i 1960'erne blev foretaget en mindre undersøgelse ved Uglvig øst for Esbjerg. De undersøgt anlægsspor blev af udgraveren dateret til middelalder og renæssance. Desværre er der ikke bevaret materiale fra denne undersøgelse, og beretningen er tilsvarende mangelfuld.

Der er senere foretaget undersøgelser i andre områder omkring Uglviggård, der i de skriftlige kilder omtales som enestegård og senere som dobbeltgård. Ved de ekstensive undersøgelser, der omfattede ca. 10 ha, blev der fundet forskellige faser af en enestegård fra bronzealder og ældre jernalder.

Bosættelsessporenes placering på kanten af en

større morænebakke, de skriftlige kilder og den forhistoriske enkeltgård peger alle mod endnu en enestegård, hvis middelalderlige faser blev berørt ved undersøgelsen midt i 1960'erne.

Enestegårde

De undersøgte enestegårde er enten enfasede anlæg eller anlæg med mange faser. Grøfter og hegn kendes ved anlæg kun i begrænset antal i modsætning til det store antal som findes ved de flerfasede gårde.

De 2 enestegårde på marskkanten øst og vest for Tjæreborg er netop kendetegnet ved markante grøftanlæg, og en tilsvarende struktur findes også ved Hjemsted ved Skærbæk i Sønderjylland, hvor middelalderlige bebyggelsesspor er dukket frem i forbindelse med undersøgelsen af en større bebyggelse og gravfelter fra midten af jernalderen. Sammenstillingen af huse og grøfter samt placeringen på geestkanten minder om enestegårdene ved Tjæreborg. Bebyggelsen er ikke fremlagt i sin helhed, men de få huse antyder, at der er tale om en enestegård med markante og kraftige »toftegrøfter«.¹⁰

Enestegården fra Todderup vest for Århus kunne følges i 2 faser, men kun i syd fandtes en grøft, som formentligt har været bebyggelsens afgrænsning mod syd. Bebyggelsen dateres til 12-1300-tallet.¹¹ I lighed med de kortvarige bebyggelser ved Bække, Veldbæk, Præstestien og formentligt også Kærgård præges bebyggelsen ikke af de mange toftegrøfter. Grøften syd for Todderup bebyggelsen kan bedreses som repræsentant for en ejerlavsgrense uden direkte forbindelse til selve enestegården.

Tilsvarende mangel på toftegrænser er også gældende i forbindelse med bebyggelserne ved Margrethehåb tæt ved Roskilde, Hjulby ved Nyborg og går-

den fra Gudme Søndergade lidt uden for Gudme bykerne.¹²

Den markante forskel i antallet af grøfter fra de én- eller tofasede enestegårde til de gårde med mange toftegrøfter og faser kan eventuelt forklares ved nødvendigheden af en tydelig markering af gårdtoften ved sidstnævnte, hvor stabiliteten i bebyggelsen tyder på mere intensiv udnyttelse af omegnen.

De markante grøfter, som ved de nævnte flerfasede enestegårde har forbindelse med marsknære gårde, kunne anses for et særligt træk ved disse gårde. Ligheden til landsbyernes toftegrænser er imidlertid så slående, at der næppe kan være tvivl om, at de har samme anvendelse.

Det formodes, at toftemarkeringen især har haft værdi i områder, hvor flere gårde har haft interesse i de samme ressourcer, f.eks. fællesgræsning på marskengene, hvorved enestegårdens afgræsning fra landsbyens fællesarealer har været nødvendigt.

Enestegårde med én fase og uden toftemarkering ser ud til at være placeret længere fra de eksisterende landsbyer end gårdene med toftemarkering, hvorved nødvendigheden af denne markering har været minimal.

4. Undersøgelser i landsbyer på Esbjergegnen

Bebyggelse i Esbjerg-området består på trods af de nævnte enestegårde og et antal kendt fra de skriftlige kilder hovedsageligt af landsbyer såvel i århundrederne før Esbjerg Havn som i middelalderen, hvilket tydeligvis fremgår af landsbyernes tæthed og deres navne.

Der er foretaget undersøgelser i 5 landsbyer, hvoraf 4 er placeret i et mindre område øst for Esbjerg: Novrup, Tovrup, Allerup og Tjæreborg – alle i Skast herred, samt undersøgelsen af ca. 15.000 m² i vint-

ren 1993-94 i kanten af en ikke navngiven landsby ca. 1 km syd for Vejrup i Gørding herred.¹³

På de seneste er også det middelalderlige Veldbæk dukket op i forbindelse med undersøgelser i vinteren 1994/95; Veldbæk er nabolandsby til Novrup og Tovrup.

Novrup

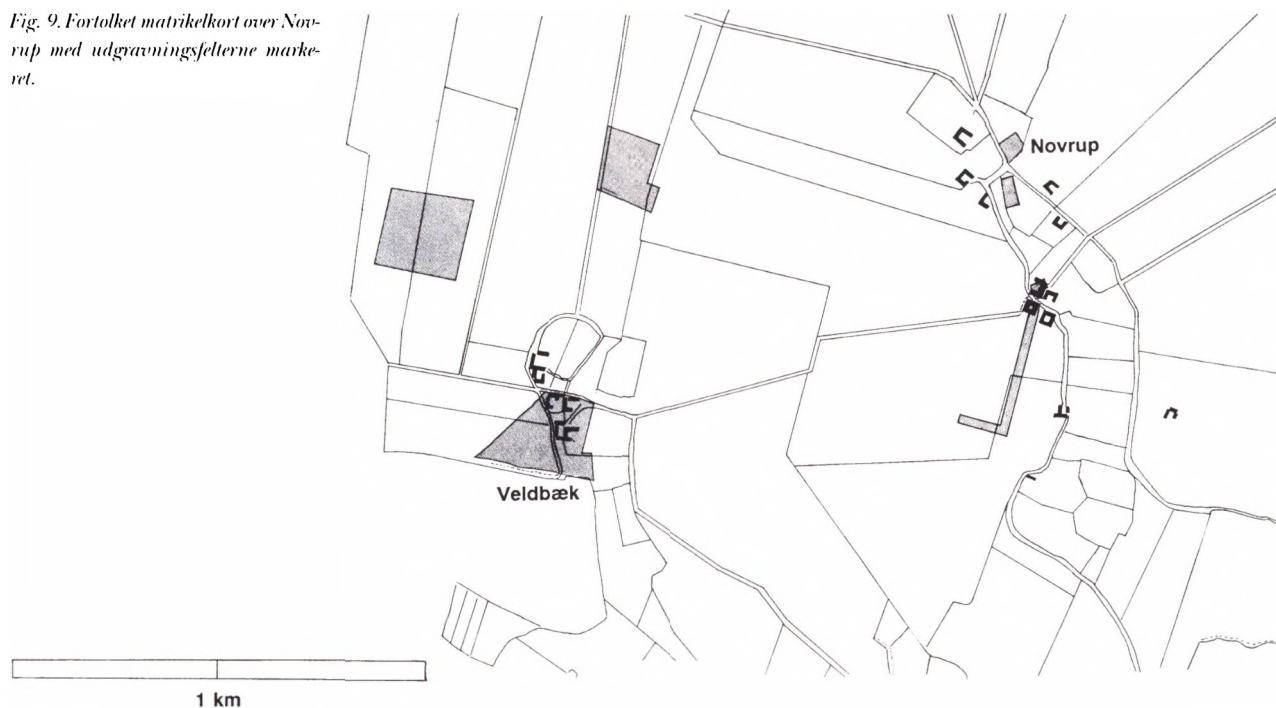
I Novrup blev der i 1988 foretaget undersøgelser i 3 områder, og i 2 områder – i nordvest og sydøst – fandtes middelalderlige bebyggelsesspor. Det tredje område lå i et engdrag, som landsbyen omslutter på 3 sider, og indeholdt kun spor af stolpehegn. I et fjerde område kunne der ved en overflyvning i en tørkeperiode i 1988 udskilles et 1-skibet krumvægshus.

Det nordvestlige udgravningsfelt på ca. 1000 m² lå ifølge matrikelkortet fra 1797 uden for det bebyggede område, men indeholdt bebyggelsesspor fra 1300-tallet og frem til begyndelsen af 1800-tallet. De ældste bebyggelsesspor er dele af en gård i flere faser fra 13- og 1400-tallet, hvorimod de senere spor af bebyggelse hovedsageligt er repræsenteret ved kulturlag, brønde og latrintønder.¹⁴

Et østvestorienteret hus 4 med sulekonstruktion og et nordsydligt orienteret hus 2a uden spor af indre tagbærende stolper må ud fra de stratigrafiske forhold på pladsen anses for de ældste bebyggelsesspor. Et lille keramisk materiale fra hullerne til de tagbærende stolper i hus 4 peger på en datering til 1300-tallet.

Hus 4, som mindst har været 16 m langt, tegnede sig udelukkende ved de 5 eventuelt 6 huller til tagbærende stolper, som det var muligt at udskille i den store koncentration af huller og fyldskifter efter se-

Fig. 9. Fortolket matrikelkort over Novrup med udgravningsfelterne markeret.

nerne bygninger. Hus 2a var placeret vinkelret på hus 4 og tegnedes ved hullerne til de tagbærende vægstolper; der er tale om et 4 m langt og 5 m bredt 1-skibet hus med et lige vægforløb.

Hus 1, der formentligt afløste hus 4, har været et 1-skibet hus med rette langsider. Det var muligt at udskille 3 selvstændige faser i huset, og de tegnede sig alle ved store og forholdsvis dybe huller. I den ældste fase har huset været 20 m langt mod ca. 16,5 m i de næste faser. Bredden var i den ældste fase 5,2 m, også her ses en lille reducere i forbindelse med de yngre faser af huset til 5,0 og 4,8 m.

I forbindelse med østgavlen af hus 1 fase b er der udskilt stolpehuller til en lidt smallere forlængelse af

huset. Den samlede længde af hus 1b har således været ca. 20,5 m, og bredden har været 4,0 m.

Nord for husene 1a-c findes et tilsvarende antal mindre, nord-sydligt orienterede huse (2b-c og hus 9). Hus 9 har været 3,0-3,8 m bredt og 6 m langt med udbuede vægge. Det mindre nord sydorienteerede hus har i en anden fase været trapezformet ca. 6 m langt og 4,4-5,2 m bredt, mens det i en tredje fase – hus 2c – enten været meget smalt eller også har det haft parvise tagbærende stolper med en afstand mellem stolperne i et sæt på ca. 3 m.

Der er kun fundet ganske lidt og desværre ukarakteristisk keramik i forbindelse med husene 1, 2b-c og 9, hvorved husene bedst kan dateres ud fra deres

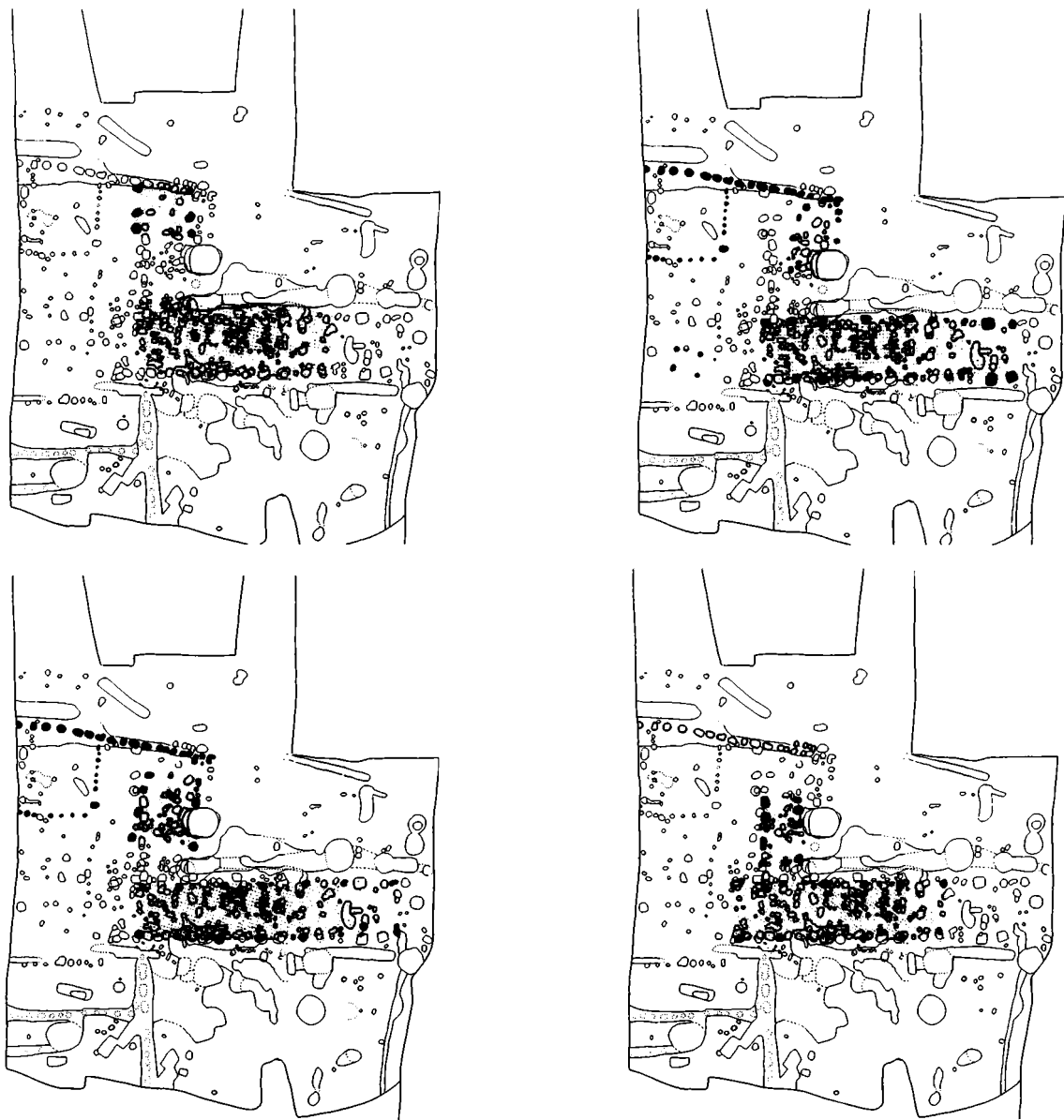

Fig. 10. Husene fra det nordvestlige udgravningsfelt i Nourup.

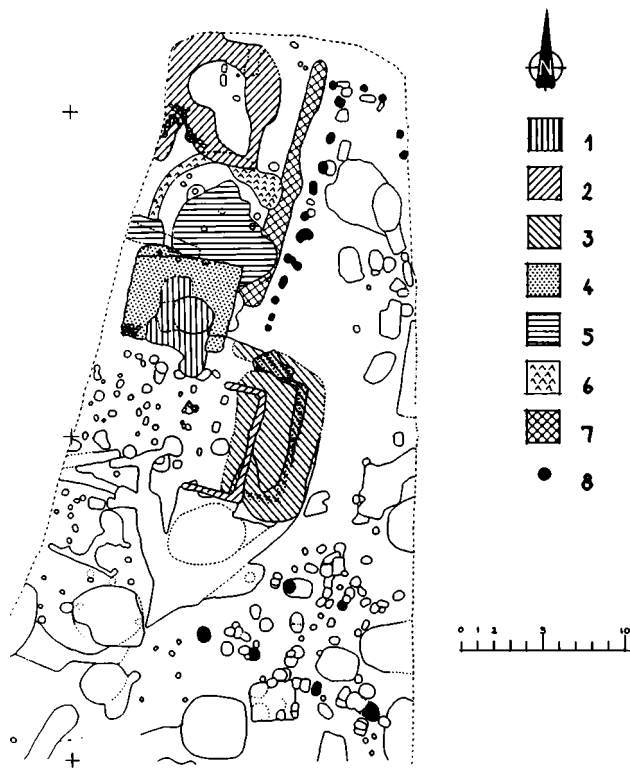

Fig. 11. Området med resterne af Bennedsgård i den sydøstlige del af Navrup.

type; denne er hovedsageligt dateret til 13-1400 tallet. Husene 2a-c og 9 overlejres af en brønd B, som var nærmest kegleformet og sat af hovedstore og større sten. De øvre lag i brønden var tydeligvis opfyldslag af sand og ler blandet med teglstumper og større stykker mursten. Fyldlaget er TL-dateret til kort før 1500.¹⁵

Umiddelbart under for væghullerne til husene 1a-c fandtes dele af en op til 1 m bred, lav sænkning, der kan tolkes som en tagdrypsrende.

Nord for husene 2a-c og 9 fandtes en lav grøft med regelmæssigt placerede brede, lave stolpehuller i bunden – anlæg 3. En enkelt stratigrafi viser, at hus 2a er ældre end dette anlæg. Mod vest afsnører et hegn, som repræsenteres af mindre tætstillede huller, et mindre område syd for anlæg 3, idet hegnet efter forløb på ca. 6 m vinkelret på anlæg 3 drejer skarpt mod vest og fortsætter ud i et ikke undersøgt område.

Mod syd findes også spor af stolpehegn i grøfter, men det er ikke muligt at sætte disse anlæg i forbindelse med husene 1a-c eller 4. Det formodes, at de sydlige hegn, som alle med én undtagelse løber øst-vest, har forbindelse med husene. Et grøftehegn løber nord-syd, men skærer tydeligvis ind over et af de østvest orienterede hegn.

I øst antyder en let buet grøft formentligt grænsen af området i denne retning, men det er ikke med sikkerhed muligt at knytte grøften til andre anlæg.

Området syd for husene og mellem de 2 nord-sydligt orienterede grøfter var delvist dækket af et tyndt muldlag og herpå fandtes diverse syldstenrækker og mindre stenpigninger. Området dækkedes yderligere af et mindre kulturlag med skår af jydepotter og glaseret keramik fra begyndelsen af 1800-tallet.

De øvrige anlægsspor i området bestod hovedsageligt af stensatte brønde og nedgravede tønder, der har fungeret som latriner. Brønd B skærer som nævnt ind over husene 2a-c samt 9 og er således yngre end disse. Tilsvarende skærer flere andre fyldskifter, som efter form og dybder anses for brønde, over tagdrypsrende og den østlige skelgrøft. De 4 latrintønder, som blev undersøgt skærer i 3 tilfælde ældre anlæg og tilhører formentligt en noget senere bebyggelse, eventuelt huset på stensyld fra tiden omkring 1800.

De afdækkede bebyggelsespor fra den nordvestlige del af Novrup repræsenterer formentlig en gård i flere faser. Gården, som dateres til 13- til 1400-tallet, har bestået af et øst-vestorienteret hovedhus og nord for dettes vestende et mindre, nord-syd orienteret hus. Vest for husene findes et indhegnet område, som yderligere synes delt ved mindre hegn samt anlæg.

Det var desværre ikke muligt at undersøge de sidste ca. 5 m ud mod vejen gennem Novrup, hvorved eventuelle toftegrænser kunne afdækkes. Nogle få meter nord for husene blev undergrunden leret og meget fugtig på grund af udpresset grundvand fra bakkerne nord for udgravningsfeltet og stod under hele udgravningen under vand, og det var ikke muligt at undersøge anlægsspor i dette område. Et 2-4 m bredt område med kulturlag i en langstrakt sænkning nogle meter nord for det afdækkede felt repræsenterer måske øst-vest orienterede toftegrænser nordfor gården.

I den sydøstlige del af Novrup blev der foretaget udgravninger i et område, hvor matrikelkortet fra 1797 viser 4 tætliggende gårde, der tilsammen kaldes Bennedsgårde. Selve Bennedsgård nævnes første gang i 1537 som sognets (Jerne) største gård.¹⁶

Ved udgravningen afdækkedes et 160 m langt og ca. 22 m bredt felt og et mindre 22 × 26 m stort felt adskilt fra det store af en vej. I største delen af det undersøgt område fandtes bebyggelsespor fra vikingetid samt gruber fra førromersk og germansk jernalder, men disse fandtes ikke i området omkring Bennedsgårde.

Området med nyere bebyggelsespor fandtes på begge sider af vejen, som på matrikelkortet er vist mellem de fire Bennedsgårde, og berørte 2 af gårdene. De mest massive anlægsspor fremkom nordligst i

det lange felt, som netop her skar gennem den største af Bennedsgårdene.

Den seneste gård i dette område blev revet ned omkring 1920 og en ny bygget ca. 50 m længere mod vest. De daværende bygninger var opført i begyndelsen af 1800-tallet, men under sporene af disse dukkede resterne af forløberne op i form af fundamentsgrøfter og stolpehuller.

De ældste anlægsspor består dels af en nord-syd orienteret række af stolpehuller og en fundamentsgrøft med samme retning dels af stolpehuller i flere rækker med et øst-vest forløb. I den nordsydorienterede fundamentsgrøft fandtes store »munkestenslignende« mursten, som senere er blevet TL-dateret til begyndelsen af 1500-tallet.¹⁷

De nævnte anlæg må repræsentere forskellige faser af en nord-sydligt orienteret bygning. Syd for denne findes resterne af gårdens hovedhus, som har været øst-vest orienteret. Under planeringslag og yngre fundamentsrester blev der fundet stolpehuller til et hus med udskud mod nord samt fundamentsgrøft til en anden fase af dette hus.

Syd og sydøst for dette område fandtes dels brønde, gruber, grøfter og større fyldskifter af nyere dato dels stolpehuller i øst-vestorienterede rækker, der formentlig repræsenterer dele af et 5-6 m bredt, retvægget, 1-skibet hus i flere faser.

Hovedmængden af anlægssporene i det mindre udgravningsfelt kan dateres til 17-1800 tallet og er tilsyneladende rester af den ene af matrikelkortets 4 gårde, som mellem 1748 og 1797 blev udskilt fra Bennedsgård. I løbet af 1800-tallet bliver gården flyttet ca. 100 m mod nord til den anden side af det engområde, som Novrup ligger ved. Dette samme gør sig også gældende for en anden af Bennedsgårdene.

Der er ikke konstateret sikre spor af toftegrænser i

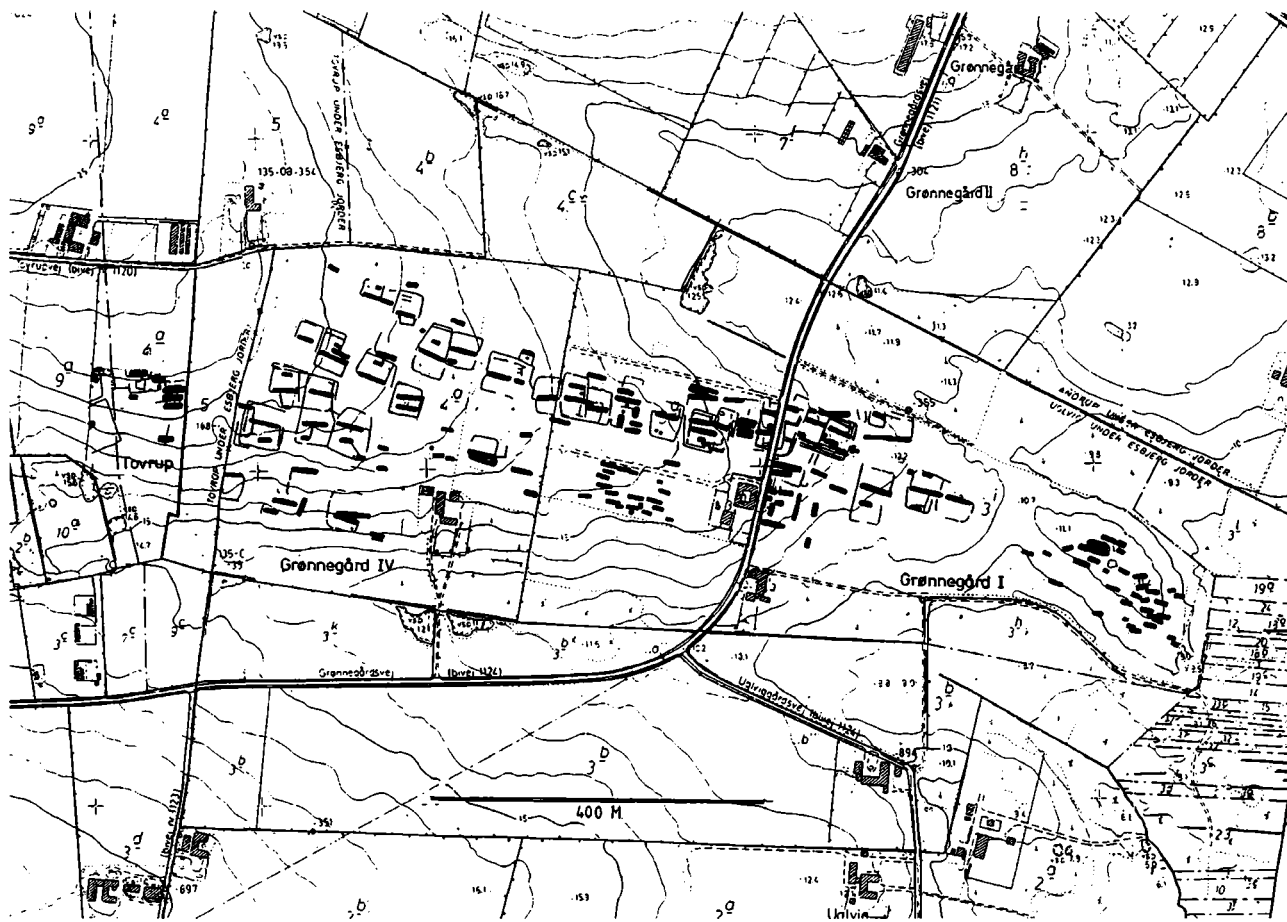

Fig. 12. Det undersøgte område ved Grønnegård mellem Uglvig og Tovrup.

de to felter på trods af deres placering tæt op til den gamle vej mellem Novrup og Veldbæk med undtagelse af 2 grøfter i det nordlige udgravningsfelt. Fylden i den ene af grøfterne bestod af vandrette, vandaflejrede lag. Den ene grøft var vinkelret på den gamle vej, mens den anden grøft var vinkelret på

førstnævnte grøft. Der fremkom intet daterende i forbindelse med grøfterne.

Tovrup

Sporene af det middelalderlige Tovrup dukkede op i forbindelse med undersøgelser forud for skovrejs-

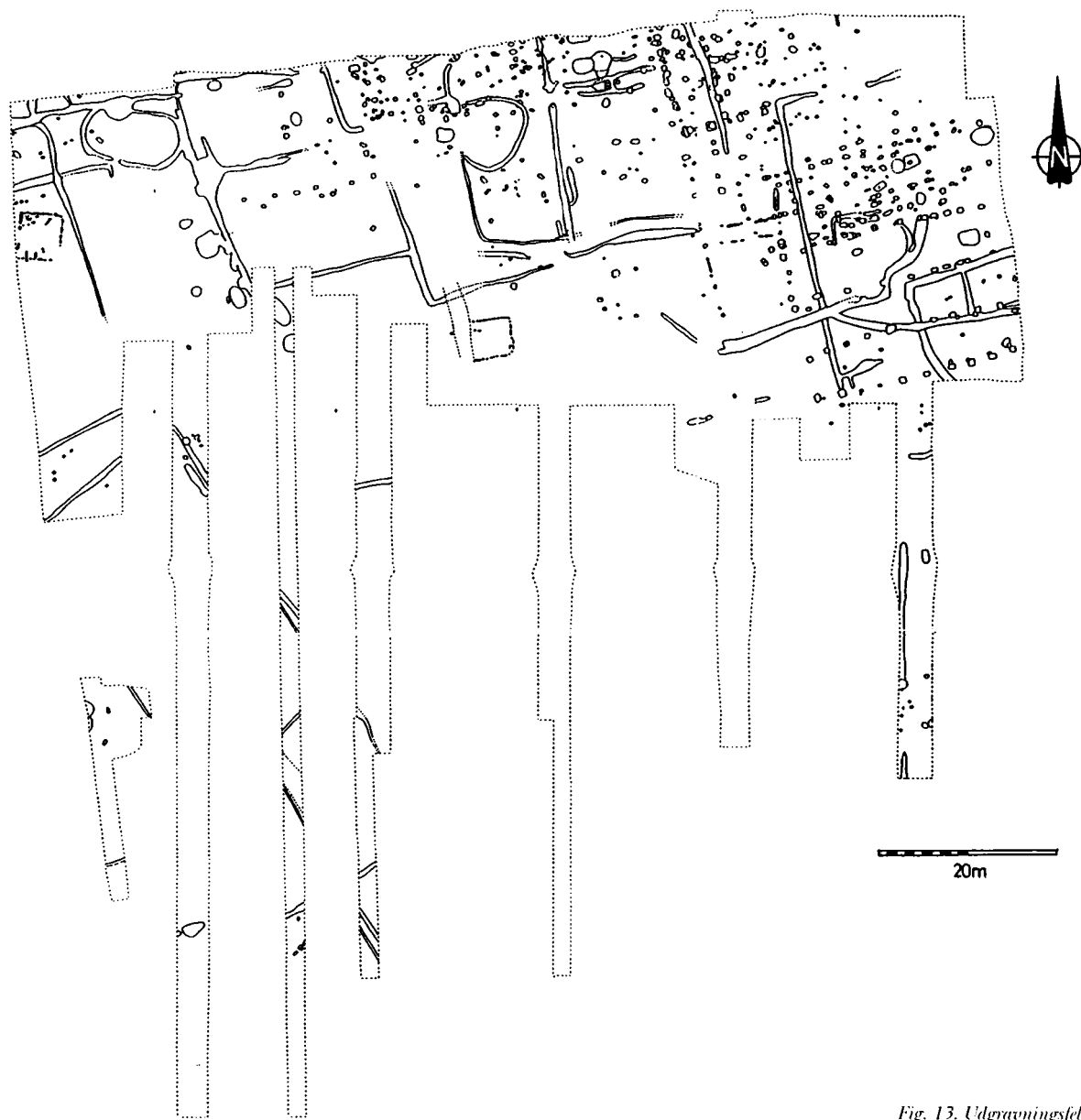

Fig. 13. Udgravningsfeltet i Tovrup.

ning øst for Esbjerg. Allerede i 1566 antyder betegnelsen Thubdrup Mark i et pantebrev, at der er tale om en nedlagt landsby, hvis jord dyrkes fra landsbyerne i nærheden blandt andet Novrup og Veldbæk samt enestegården i Uglvig, sådan som det senere fremgår af tingbogen for Skast herred, da ejerlavet nedlægges 1637.

I årene 1988-1993 er der ialt undersøgt ca. 230.000 m² af en bebyggelse der kan følges fra midten af bronzealderen til middelalderens Tovrup.¹⁸

Området for Tovrup lå isoleret fra den øvrige del af udgravningen og der blev afdækket ca. 5000 m² af middelalderbebyggelsen, som var placeret inderst på sydsiden af en langstrakt morænebakke ved samme engdrag hvor også Uglvigård ligger – ca. 1 km mod øst. Bebyggelsessporene bestod af 1-skibede huse, stolperækker, brønde og grøfter. Det forholdsvis begrænsede keramiske materiale, som ikke rummer glaserede skår, må hovedsageligt dateres til tiden omkring 1200 til 1250. I området fandtes også spor af 2 huse fra ældre jernalder.

I den østlige del af det afdækkede område var det muligt at udskille flere huse, som må anses for at repræsentere faser i en gård. Den ældste bygning i den østlige gård er formentligt hus 3, hvis grundplan viser et østvestorienteret, 17 m langt og 7-8 m bredt 1-skibet krumvægshus. Mod vest afgrænser grøft SS en muligt gårdtofte. To andre øst-vestorienterede huse (1 og 2) er begge yngre end grøft SS. Hus 1 er 23 m langt og 5-6,8 m bredt, mens hus 2 er 23,5 m langt og 5,8-7,8 m bredt.

Hus 4 – i samme huskoncentration – er øst-vestorienteret. Huset, der formentligt er fuldstændigt afdækket, er 28 m langt med en ca. 20 m lang østdel med let konvekse langsider; bredden er 5,2 m ved gavlene og 5,6 m i hus midten. I vest fortsætter byg-

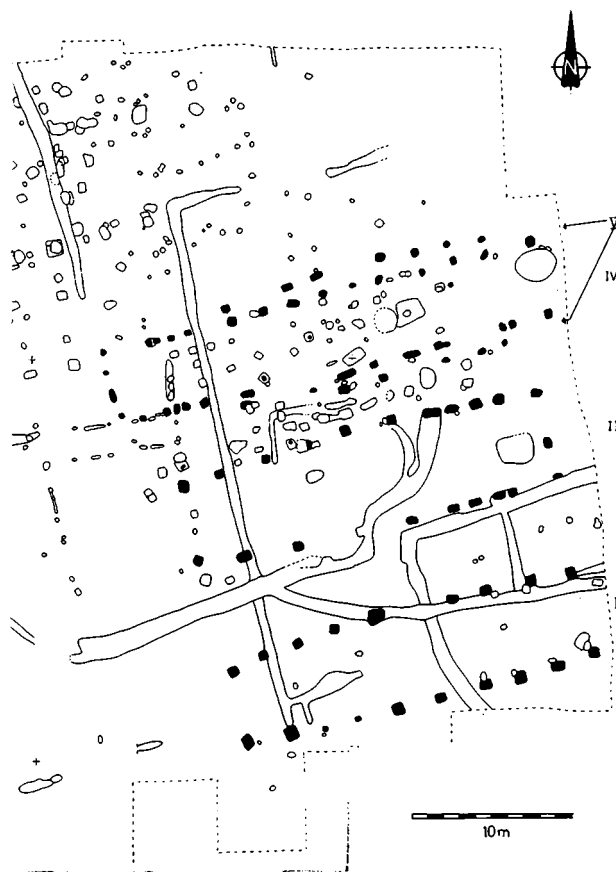

Fig. 14. Husene i den østlige gård i Tovrup.

ningen i et 6 m langt og 5 m bredt hus, der kan opfattes som en tilbygning til hovedhuset.

Der findes yderligere et øst-vestorienteret hus 3 i den østlige gård, men dette hus er dårligt bevaret.

Nord for østgården findes et øst-vestorienteret 22 m langt og 5,4-7,0 m bredt 1-skibet krumvægshus 8, som ved en stratigrafisk iagttagelse er ældre end

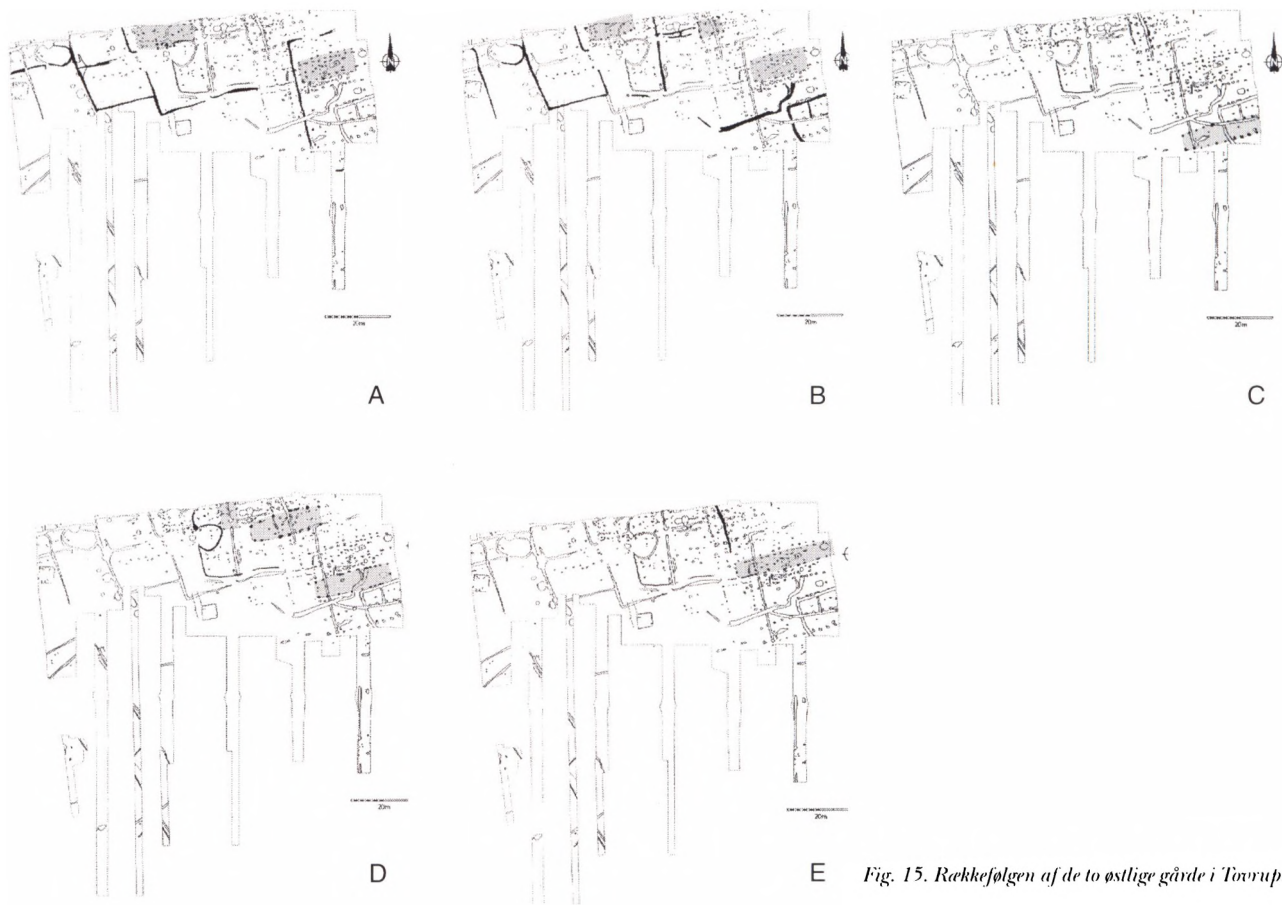

Fig. 15. Rækkefølgen af de to østlige gårde i Tovrup.

grøft SS. I samme område findes et 10,5 m langt og 5,0-5,8 m bredt nord-sydorienteret krumvægshus 9, men også et mindre øst-vestorienteret 7,5 m langt og ca. 5 m bredt hus med næsten rette vægge. Huset er ældre end grøft ØA. Sydvest herfor findes et lille nord-sydorienteret, let trapezformet hus 7 af 4 stolper, 5 × 3,6-3,8 m, og syd for huset findes hegnene 13-15, som også indgår i østgården.

En række anlæg i nord blev ved undersøgelsen kun delvist afdækket, idet de fortsatte uden for det udgravede område. Hus 12 et nord-sydorienteret, mindst 6,5 m langt og ca. 4,8 m bredt med sulekonstruktion. Husene 27-30 findes i det store hele øst for hus 12. Hus 29 og 30 er kun repræsenteret ved enkelte huller, mens hus 27 er fuldstændigt og hus 28 delvist afdækket.

Begge huse er østvestorienterede 1-skibede krumvægshuse. Hus 28 er 13,5 m langt, mens hus 27 er 19,5 m langt og 4,4-5,4 m bredt. Midt for hus 28 antyder 3 huller et muligt udskud, som er 5,4 m langt og ca. 1 m bredt, hvorved husbredden bliver 6,5 m i den midterste del. I øst skærer grøft RH ind over hullerne i hus 28. Fra Nr. Farup nordvest for Ribe, Schuby vest for Slesvig, Poghøj i Oksbøl og Tjærborg kendes også eksempler på udskudshuse, der kan dateres til den ældre halvdel af middelalderen.¹⁹

Toftegrøfter

Udgravningsfeltet i Tovrup blev i første omgang kendetegnet af de mange ganske lave 0,5-1 m brede grøfter, der delte feltet op i en række mindre sektioner. Grøfterne fremtrådte tydeligt mørke gråbrune til gulbrune i den lyse undergrund. Dybden af grøfterne var op til ca. 25 cm, men oftest var de kun få centimeter dybe. Grøfterne var fladbundede, U-formede. Der blev ikke konstateret stolpehuller eller stolpespor i grøfterne.

Langt de fleste af grøfterne havde et regelmæssigt forløb enten nord-sydligt eller øst-vestligt og ofte med sammenhæng mellem de to orienteringer. Stratigrafier mellem flere grøfter viser, at disse i flere tilfælde formentligt har afløst hinanden. Grøfterne må anses for at være adskillelser af de enkelt gårde i landsbyen. Søgegrøfter i området syd for det afdækkede felt viste ikke bebyggelse i dette område, og det er således sandsynligt, at sporene efter husene skal søges i det ikke afdækkede område mod nord.

Gårde

Fordelingen af de øst-vestorienterede huse samt grøfter og hegn giver i det store hele et indtryk af antallet af gårde i den afdækkede del af Tovrup,

men de få stratigrafier gør det ofte vanskeligt at udskille de forskellige faser i gårdene. I syd findes 2 gårde, som kun er berørt af søgegrøfter eller mindre udgravningsfelter. Antallet af anlæg i dette område er forholdsvist begrænset, og dette antyder, at der er få faser i disse gårde.

Anlægssporene i det afdækkede felt må repræsentere 4 gårde, hvor af 2 i det store hele er placeret i nord og nordøst uden for udgravningen. De 2 sidste gårde er hovedsageligt placeret i det undersøgte område og kan følges i 3-5 faser. En del anlæg – specielt de mindre huse – kan kun antydningvis indpasses i den foreslåede udvikling af gårdene.

Allerup

Undersøgelserne i Allerup, som ligger på en mindre, lav geestknold i Sneummarsken, var begrænset til et ca. 16 m bredt øst-vest orienteret gastraché på tværs af den nuværende landsby. Undersøgelsen i 1990 omfattede dele af 2 matrikelnumre og prøvegravning på et tredje.²⁰

I det vestligste udgravningsfelt afdækkedes spor af 6 huse, hvor af 5 formentligt har været 1-skibede huse; dertil kommer et hus med huller til indre tagbærende stolper i en art højremskonstruktion og med vægforløbet markeret af en væggrøft.

Sidstnævnte hus (I) blev næsten afdækket fuldstændigt og har været omkring 15 m langt og 9-10 m bredt med 3 eller 4 indre sæt tagbærende stolper. Der blev ikke fundet daterende materiale i forbindelse med huset, men det blev overlejret af en agerrene.

Et andet hus (IV), som blev fuldstændigt afdækket, var let trapezformet med 4 huller i hver langvæg. Huset har været ca. 8 m langt og 5-6 m bredt

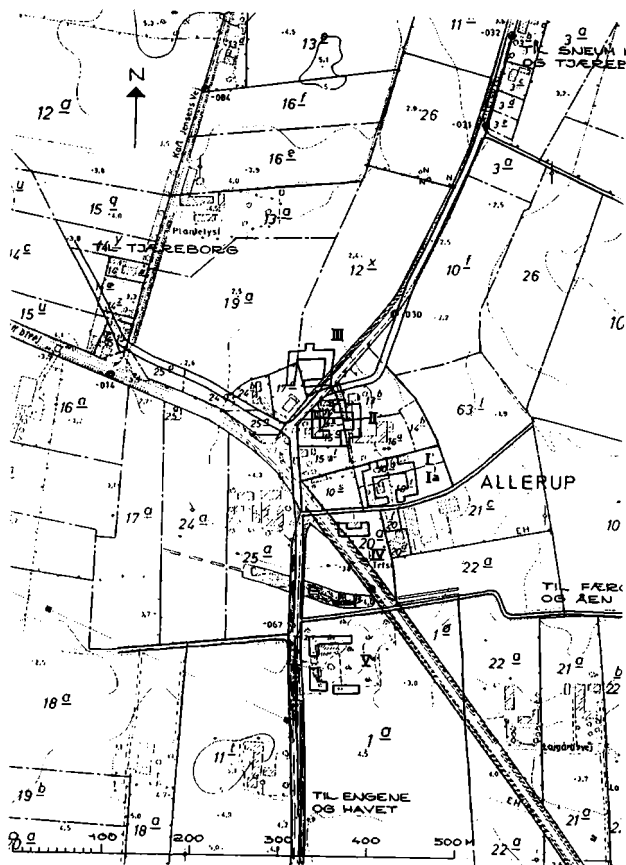

Fig. 16. Udgravningsfeltet på rekonstrueret matrikelkort af Allerup ca. 1688. Kortet efter Kusk 1977 s. 97.

med den bredeste ende mod øst. Af to andre øst-vestorienterede huse (II og III) var det kun en del af den sydlige langvæg, der blev afdækket. Det ene hus (II) har haft en lige væg, hvorimod det andet (III) efter alt at dømme har haft en let krummet væg. De sidste huse, som kan udskilles, har været nord-syd-

orienteret. Det ene hus (V) har været mindst 4,2 m bredt, hvor imod længden ikke kan skønnes, mens det andet hus (VI) har været lidt smallere, ca. 3,8 m. Husene er placeret østligt i udgravningsfelt i vest – stort set parallelt med en nutidig vej gennem Allerup.

Der blev ikke fundet markante skelgrøfter i det afdækkede område og heller ikke i søgegrøfterne vest for hus I. Mod øst var feltkanten en nutidig vejgrøft, men en enkelt grøft i dette område kan være bunden af en toftegrøft.

Gennem hustyper og et lille keramisk materiale må bebyggelsen i dette felt dateres til middelalderens ældre halvdel.

I det midterste udgravningsfelt fandtes spor af 2 huse og et hegn i den nordligste del af feltet men disse anlæg fortsatte i det ikke afdækkede område mod nord. Den mest markante anlægstype i dette felt er under 40 grøfter, dertil kommer 2-3 brønde.

Fylden i toftegrøfterne var forholdsvis homogent gråbrunt let muldet sand, men i enkelte tilfælde var det muligt at udskille tynde sandlag som vekslede med striber af humusholdig fyld, der tydeligvis er vandaflejret.

Dybden af grøfterne i undergrunden er almindeligvis 15-25 cm. Med et pløjelag på ca. 0,5 m kan den oprindelige dybde have været 75 cm. Bredden var maksimalt 1 m, ofte under. I en bredere grøft var det muligt at udskille 3 faser, som har afløst hinanden.

Størstedelen af grøfterne er åbne mod nord men omkranser alligevel et mindre område. Det generelle forløb af grøfterne tyder mest af alt på en afgrænsning af et område mod syd.

I følge en kortrekonstruktion af Allerup i ca. 1688 indgår det mellemste udgravningsfelt i den sydvestli-

Fig. 17. Det vestlige udgravningsfelt i Allerup med hus I og IV markeret.

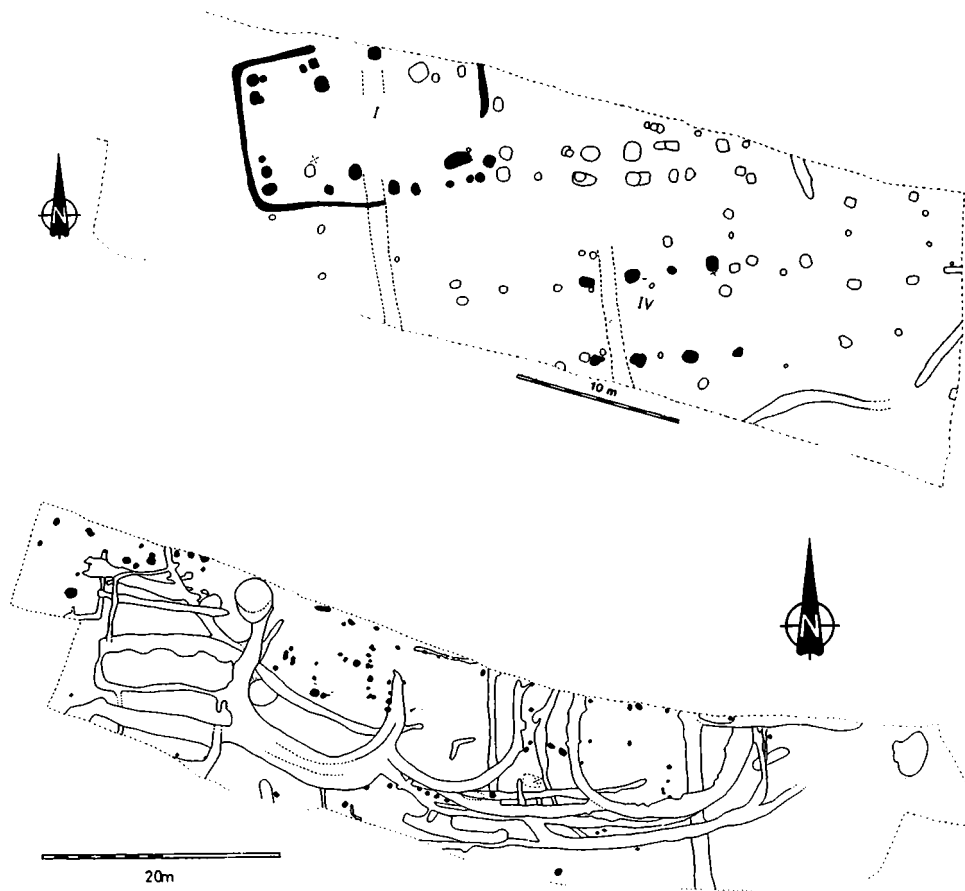

Fig. 18. Det mellemste udgravningsfelt i Allerup.

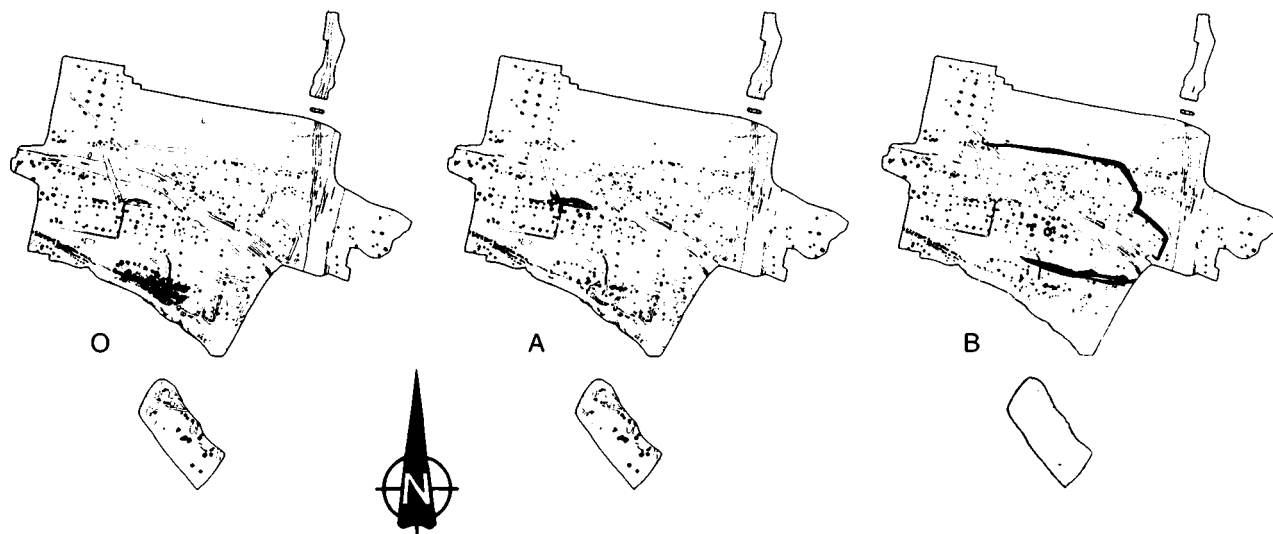
ge del af en tofte – Torkild Hansens ødegård – med bygningerne placeret på den nordlige del af toften. Dette billede stemmer på mange måder overens med udgravningens resultater, hvor de fleste af toftegrøfterne netop afgrænser et område mod syd og vest.

Mindre end 10 m syd for det mellemste udgravningsfelt er det muligt at iagttage en nutidig tofte-

grøft, som er gravet let ned i undergrunden. Fylden fra grøften er opkastet som en lav vold på indersiden af det areal, grøften afgrænser.

Det keramiske materiale var i det store hele ukarakteristisk, men enkelte skår peger med skærv og profilering mod en middelalderlig datering.

På det østligste matrikelnummer blev kun foretaget én prøvegravning, der viste den ene nord-

sydorienteerede grøft efter den anden. Grøfterne kunne ikke umiddelbart knyttes til bebyggelsen på kortrekonstruktionen.

Tjæreborg

Året efter udgravningen ved præstegården i Allerup, det vil sige 1991, var det nabogrunden til Tjæreborg-Sneum sogns nye præstegård, som blev undersøgt. Området for undersøgelsen ligger trukket en smule tilbage fra en beskyttet marskeng op til den ældre hovedgade gennem Tjæreborg. Der blev afdækket ca. 5500 m² af et større felt nord for vejen og et mindre område syd for vejen.²¹

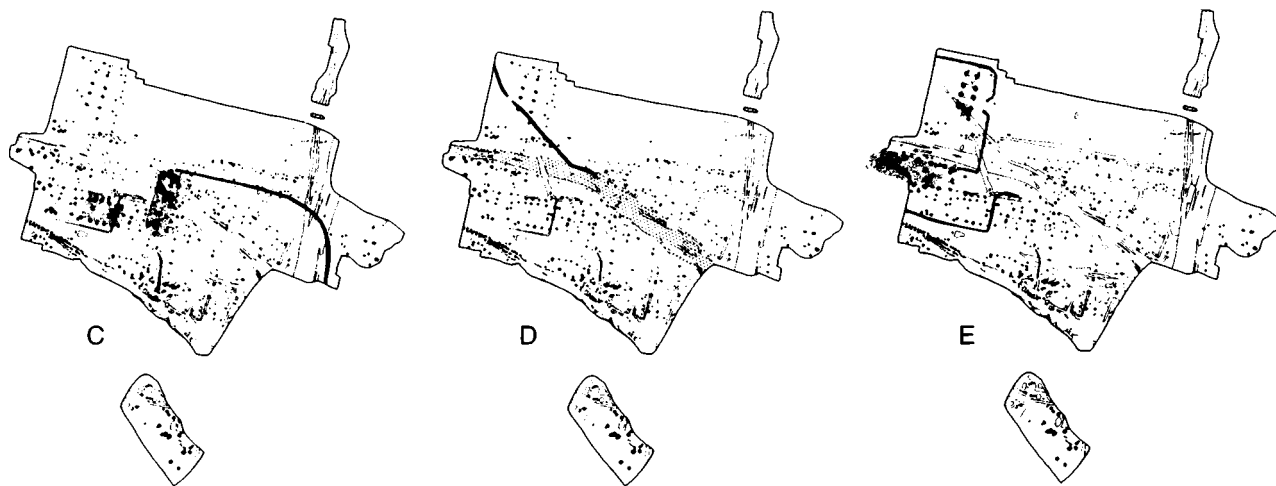
Den mest markante anlægstype var forskellige former for grøfter, som dels var parallelle med vejen dels udgik fra denne. Karakteren af grøfterne viser, at disse ikke har været anlagt med henblik på afvanding; de løber tværtimod parallelt med højdekurverne. Grøfterne tolkes som toftegrænser. To markante

forløb kunne løses op i indtil 6 smallere grøfter, som var ca. 30 cm dybe. I enkelte tilfælde fremtrådte fylden i grøfterne lagdelt og disse antages at have stået åbne i et stykke tid.

De ældste toftegrøfter fremtræder i noget uregelmæssige forløb, men senere reguleres området, og toftegrøfterne får et mere fast forløb, som endnu afspejles i struktureringen af den ældre del af Tjæreborg.

Iagttagelserne i udgravningsfeltet syd for vejen var på grund af fundsituationen noget forstyrret. Skarpkantede uregelmæssigt rundede huller på op til 1 m i tværmål af samme karakter som nord for vejen samt toftegrøfter antyder dog bebyggelse i dette område.

Syddøst for det lille udgravningsfelt kunne der i forbindelse med besigtigelse af et anlægsarbejde iagttages et par kraftige grøfter og herefter kraftige klæglag.

Bebyggelsen i nordfeltet repræsenterer en gård og tilsvarende gør sig formentligt gældende i feltet syd for vejen. Der er hovedsageligt tale om 1-skibede krumvægshuse samt huse med sulekonstruktion. Blandt husene skal der kun fremhæves et enkelt: Hus I, hvis længde har været 13 m og bredde 4,5-6,0 m. Ud for den centrale del af husets nordside fandtes ca. 1 m længere mod nord 4 stolpehuller, der i fylden svarede fuldstændigt til hullerne i nordvæggen. Længden af det mulige udskud har været ca. 5,5 m og bredden ca. 1 m.

Vest for hus I markerede 4 stolpehuller en mindre bygning en smule forskudt fra hus I. Der er formentligt tale om en selvstændig bygning på $4,5 \times 3$ m, men det kan ikke udelukkes at der er tale om en del af hus I. Herved kan området mellem de to huse tolkes som en lo i lighed med forholdene i Bække. Huslængden bliver samlet ca. 19 m.

Bebyggelse på det undersøgte område synes grad-

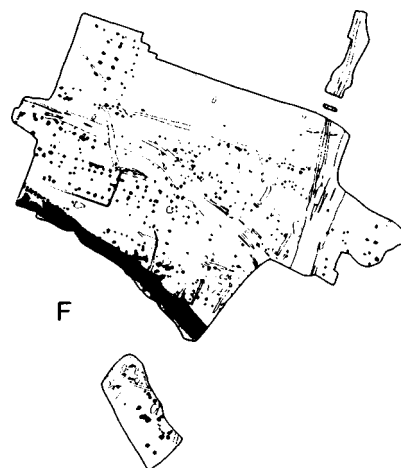

Fig. 19. Udviklingen af den middelalderlige gård ved Østerbyvej i Tjærborg. Efter Mark og Montre 1992.

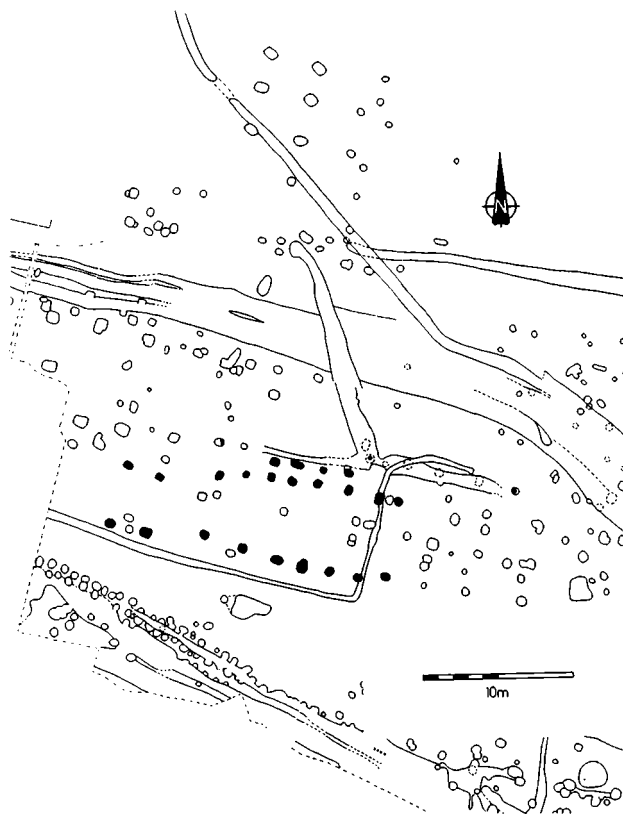

Fig. 20. Hus I fra Østerbyvej.

vist at være rykket mod vest for på et tidspunkt at forsvinde ind i et ikke undersøgt område.

Ved Jernkær nogle få kilometer nordvest for Ribe er der undersøgt dele af en bebyggelse, som ligner Tjærborg i sin hovedstruktur med en placering på geestkanten og de markante toftegrøfter langs den men også bort herfra.²²

Landsbyens strukturering

De seneste års undersøgelser har ikke alene frembragt et stadigt stigende antal middelalderhuse, men også sat fokus på andre anlæg i forbindelse med de enkelte gårde. De mange grøfter, både regelmæssige og uregelmæssige – med et ofte noget forvirrende forløb karakteriserer så at sige middelalderens landsbyer.

Den mest sandsynlige tolkning af grøfterne skal ses i sammenhæng med markeringen af den enkelte gårdtofte. Toftegrøfterne kendes også fra det øvrige Danmark f.eks. St. Valby ved Slagelse og Klemmenstrup ved Køge.²³

Vigtigheden af tofternes afgrænsning, men også landsbyernes øvrige hegn og gærder ses af Jyske Lov's (1241) bestemmelser.²⁴ De udførlige beskrivelser af hegn og gærder rummer ikke bestemmelser om toftegrøfter, hvilket kan undre da denne anlægstype er dominerende ved de fleste undersøgelser af middelalderens landsbyer.

Den form for toftegrøfter, som blev fundet i f.eks. Tovrup og Tjærborg, det vil sige 0,5-1,0 m brede, Uformede grøfter, kendes ikke fra de sene vikingetidige og tidligste middelalderlige bebyggelser, hvor der normalt er tale om forholdsvis smalle (20-30 cm brede), ofte regelmæssige grøfter, eksempelvis i forbindelse med 1000-tals bebyggelsen ved Vorbasse.²⁵ De senere faser af landsbyen i selve Vorbasse kendetegnes derimod af de bredere toftegrøfter.

Ved Bulagergård i Verst og ved Nørre Holsted, hvor bebyggelserne dateres til den tidligste middelalder, er der heller ikke fremkommet egentlige toftegrøfter men spor af enkelte stolpehegn.²⁶

Det ser således ud til at toftegrøfterne dukker op i 1100-tallet i første omgang med ofte noget uregelmæssige forløb, som senere erstattes af mere re-

gelmæssige, regulerede forløb. I Tjæreborg synes denne regulering af præge toftestrukturen og matrikuleringen i selve byen op til i dag.

Indgrøftningen af toftejorden er formentligt fortsat til engang i 1800-tallet, hvor andre skelformer gradvist overtager markeringen af toften, men enkelte steder findes stadigvæk eksempler på toftegrøfter eksempelvis i Allerup, hvor den gamle præstegård endnu har en toftegrøft.

Noter

1. Porsmose 1981 s. 117ff.
2. Siemen 1987; 1989; 1991.
3. Sterum 1976; Hansen 1976; Siemen 1987.
4. Sterum 1976 s. 60f.
5. Siemen 1989 s. 35f.
6. Siemen 1987.
7. Önnerup i Skåne se Stenholm 1986.
8. Vejebak 1984.
9. Christiansen 1987.
10. Se Ethelberg 1989 s. 29f fig 36, 39.
11. Jeppesen 1992 AUD 1991 s. 174f nr. 284.
12. Christensen 1988; Madsen 1992; Naamansen 1993.
13. ESM 1910 Sønder Vejrup. Undersøgelsen er fortaget af Ulla Mejdahl assisteret af Arne T. Naamansen.
14. Siemen 1989.
15. Dateringen er foretaget af V. Mejdahl, Nordisk Luminescens Laboratorium og har nummer R-882053:1490±50.
16. Siemen 1989.
17. Dateringen er udført af V. Mejdahl NLL, Risø. Prøvens nummer er R-882048 og dateringen 1510±50 AD.
18. Siemen 1989; Siemen 1993.
19. Madsen 1985 s. 171f; Kühn 1986 s. 483 Abb. 2 hus III; Mejdahl 1987 hus I/III.
20. Siemen 1991.
21. Siemen 1991 s. 74ff.
22. Madsen 1983.
23. Steensberg & Østergaard Christensen 1974; Fraes Rasmussen 1989; Holm & Nielsen 1984; Hansen 1983.
24. Hoff 1984.
25. Hvass 1986.
26. Adamsen 1982; Rindel 1993.

Litteratur

- Adamsen, C: Bulalgergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst Sogn. I: Mark og Montre 1982.
- Christensen, T: Margrethehåb. A Settlement of the Early Middle Ages at Roskilde, Zealand. I: Journal of Danish Archaeology 7, 1988 (1990).
- Christiansen, H: Sig – et middelalderhus med stensyldsfundament. I: META 1987, 1-2.
- Ethelberg, P: Jernalderbebyggelsen på Hjemsted Banke, Skærbæk, Sønderjylland. I: Bebyggelser og keramik fra 4.-9. århundrede. Esbjerg 1989
- Hansen, I: Hampegård, en tidlig middelalderlandsby på Nordfalster. I: Arkæologisk arbejde og motorvejsanlæg 1982: Særtryk af Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1983.
- Hansen, M: Fundmaterialet fra gårdtomt på Tangen og dets datering. I: Mark og Montre 1976.
- Hoff, A: Middelalderlige gårde og hegn. I: Fortid og Nutid 31, 1984.
- Holm, L. & L.-C. Nielsen: Ottestrup. En ældre middelalders landsby i Vestsjælland. I: Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1983 (1984).
- Hvass, S: Vorbasse – Eine Dorfsiedlung während des I.Jahrtausends n. Chr. in Mitteljütland, Dänemark. I: Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986.
- Jeppesen, J.: Todderup. I: Arkæologiske udgravninger i Danmark 1991.
- Kieffer-Olsen, J.: Vorbasse By. I: META 1987,1-2.
- Kühn, H. J.: Eine Siedlung des frühen und hohen Mittelalters bei Schuby. I: Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986.
- Kusk, J.: Tvillingsogne af Geest og Marsk: Sneum og Tjæreborg. Esbjerg 1977.
- Madsen, C.: Gudme Søndergade. I: Fynske minder 1992.
- Madsen, P. K: Houses from the Later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe, South-West Jutland. I: Journal of Danish Archaeology 4, 1985.
- Madsen, P. K. & J. E. Petersen: Jernkær. I: Mark og Montre 1983.
- Mejdahl, U: Poghøj – et tidlig middelalderligt gårdsanlæg. I: META 1987,1-2.

- Naamansen, A. Tubæk: Kongsgård eller præstegård? I: Fynske minder 1993.
- Rasmussen, U. Fraes: Klemmenstrup – udgravning af en middelaldergård ved Køge. I: Køge Museum 1989 (1990).
- Rasmussen, U. Fraes: Karlstrup voldsted. En stormandsgård ved Karlstrup kirke. I: Køge Museum 1991 (1992).
- Rindel, P. O.: Bønder fra stenalder til middelalder ved Nørre Holsted. I: Mark og Montre 1993
- Siemen, P.: Huse fra tidlig middelalder i Ribe amt. I: META 1987,1-2.
- Siemen, P.: Den middelalderlige bebyggelse i Esbjergområdet. I: Mark og Montre 1989.
- Siemen, P.: Bebyggelseshistorie øst for Esbjerg. I: Mark og Montre 1990.
- Siemen, P.: Toftgrænser i det middelalderlige Allerup. I Mark og Montre 1991.
- Siemen, P.: Middelalder i Tjæreborg og Allerup. I: Mark og Montre 1991.
- Siemen, P.: Mellem Uglvig og Tovrup – eller 3000 års bosættelser ved Grønnegård. I: Mark og Montre 1993.
- Steensberg, A. & J. L. Østergaard Christensen: Store Valby. I: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-Filosofiske Skrifter 8,1, 1974.
- Stenholm, L.: Önnerup – en skånsk by mellem två Revolutioner. I: Lund Studies in Medieval Archaeology 1, 1985.
- Sterum, N.: Tangen. I: Mark og Montre 1976.
- Vejbæk, O.: Hus og ager. I: Mark og Montre 1984.